

6. Resheniya Partii i Pravitelstva po hozyaystvennyim voprosam v 5-ti. t. 1917 – 1967 gg. Sbornik dokumentov za 50 let. M.: Politizdat, 1967. 460s.

7. Trud v SSSR. Statistiko-ekonomicheskii obzor (oktyabr 1922 – mart 1924 gg.). M.: Izd-vo VTsSPS, 1924. 319 s.; Trud v SSSR. Statisticheskii spravochnik za 1924-1925 gg. M.: Izd-vo RIO VTsSPS, 1926. 222 s.; Statistika truda na Ukraine. 1924–1925. Materialy pro diialnist ustanov okhorony zdorovia ta epidemichni stan respubliky za 1925-26 rik. Kharkiv: Vyd-vo Biuro med.-san. stat. NKOZ, 1927. 85 s.; Materialy pro diialnist ustanov okhorony zdorovia ta epidemichni stan respubliky za 1926-27 rik. Kharkiv: Vyd-vo «Naukova dumka», 1928. 68 s.; Materialy pro diialnist zakladiv orhaniv okhorony zdorovia i pro sanitarni stan Ukrainy za 1927-28 rik. Kharkiv: Vyd-vo «Naukova dumka», 1929. 76 s.

8. Finansovoy otchet i analiz finansovogo polozhennya sotsialnogo strahovaniya na Ukraine za 1-yu polovinu 1923/24 g. Harkov: Izdanie Glavnogo upravleniya sotsialnogo strahovaniya NKT USSR, 1924. 92 s.; Sotsialnoe strahovanie v 1924-1925 gg. Materialy k strahovoy kompanii. M.: Voprosyi truda, 1925. 118 s.; Sotsialnoe strahovanie na Ukraine v 1925-1926 gg. Harkov: Izd. NKT USSR, 1927. 123 s.

9. Freiman I.I. Zbirka pravyl pro zabezpechennia zastrakhovanykh poriadkom sotsiialnoho strakhuvannia. Kharkiv: Pytannia pratsi, 1929. 270 s.

Статтю подано до редколегії 12.02.2018 р.

УДК 94 (477.44-25)"1941/1944"

Ірина Батурєва

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)

Деякі сторінки з життя окупованої Вінниці у листах і спогадах очевидців (1941-1944 рр.)

Анотація. У статті пропонується інтерпретація деяких джерел особового походження, які є цінними для вивчення проявів повсякденного життя, настроїв та почуттів різних категорій місцевого й немісцевого населення, представників збройних сил Вермахту та нацистського окупаційного режиму у м. Вінниця періоду 1941-1944 років.

Ключові слова: джерела особового походження, листи, окупація, побутовий колабораціонізм, релігійна ситуація; німецьке військове кладовище, народний парк, готель «Савой», річка Південний Буг, «Гімн Вінниці».

Серед різного виду історичних джерел, варто відзначити джерела особового походження. Щоправда, відтворюючи події певного часу, вони не позбавлені суб'єктивності в оцінці історичних фактів, суспільних явищ, тому їх цінність зростає, коли вони використовуються у комплексі з іншими видами джерел. У статті автор пропонує інтерпретацію деяких джерел особового походження, які є цінним для вивчення проявів повсякденного життя, настроїв та почуттів різних категорій місцевого та прибулого населення, представників збройних сил Вермахту та нацистського окупаційного режиму у Вінниці періоду 1941-1944 років.

Героїчне протистояння радянських громадян нацистам під час Другої світової війни на Вінниччині висвітлені в численних спогадах, які продовжують друкуватися і в наші дні. Після розсекречування архівів СБУ щоденники та листи очевидців Другої світової війни, серед них й ті, що стосуються Вінниччини, були оприлюднені Центром досліджень визвольного руху [12]. З'явилися й спогади тих подолян, котрі в роки війни були вивезені до нацистської Німеччини на примусові роботи [5]. Набагато менше опублікованих джерел особового походження, присвячених життю різних верств населення в зоні німецької окупації. Знаковими для Вінниці у цьому контексті стали видання спогадів про цей період вінничан В.Кулікова [9] та С.Ванштейна [3].

У статті автор пропонує за основу взяти вперше оприлюднений у вітчизняній науковій літературі лист-нарис німецького офіцера, що має назву «Гімн Вінниці». Його автором є Рудольф Шпор (1914 р.н., м.Ерфурт, Німеччина). За свідченнями його онука, Йоханнеса Шпора, під час Другої світової війни Рудольф Шпор служив у найвищому командуванні армії сухопутних військ Вермахту, в Управлінні операцій як Ordnungsoffizier (черговий офіцер). У вересні 1941р. перебував у Житомирі, а з 13.7.1942 р. по 26.9.1942 р. – у Вінниці [4]. Цінність цього джерела, насамперед, полягає у тому, що воно є безпосереднім свідченням дійсності та історичних подій саме представником німецьких збройних сил. Поряд з іншими джерелами вітчизняного та зарубіжного походження цей лист допоможе скласти цілісну картину «повсякденного» та

«неповсякденного» (в екстремальних ситуаціях) життя, почуттів та настроїв різних категорій населення окупованого українського міста. Для можливості об'єктивної інтерпретації спочатку подаємо увесь текст листа «Гімн Вінниці» [1] (переклад з німецької).

«День, коли знову було багато роботи, примусово скінчився. ...Я зтягнув свій старий пасок, шукаю собі підходящого друга, котрий був би мені близьким по духу. Я знайшов його в старшому лейтенанті Мозербаї... Наш шлях пролягав через кладовище [Friedhof, мова йде про німецьке військове кладовище – авт.], де лежать багато німців, які частково загинули тут в битві у 1941 році, а частково в цьому році були охоплені епідемією. Знову я відчув сильне потрясіння, коли проходив повз могил обох єдиних синів графа Кірхбаха, які за 14 днів загинули тут в минулому році, і тепер знайшли тут свій останній спочинок. Ряд могил доглянуті з любов'ю. Деякі відважні німецькі герої та жертви були потрібні для спільної, великої справи. Символ національної волі, віри, та мовчазного героїзму.

З цього місця ідемо далі через місцевий народний парк [Парк культури і відпочинку ім. М.Горького – авт.] В ньому український хор, якраз, намагається виконати «Rosemarie». Проходимо повз святково одягнених дівчат, бо сьогодні ж субота, якраз в самому серці яскравого хороводу метушливого міського життя. Магазили вже зачинені, деякі працівники поспішають додати до цієї міської картини якусь доглянуту урочистість. Ми ловимо на собі погляди деяких дівчат. Прогулюємося безпечно далі. Буг [річка Південний Буг – авт.] тут виглядає, як вузька нерегульована калюжа. Дорогою, в готелі «Савой», ми заздалегідь замовляємо собі хорошу вечерю.

Прогулюючись далі вулицею, чуємо монотонну церковну музику греко-католицького Божого храму [очевидно, римо-католицький храм Пресвятої Діви Марії Ангельської, що по вул. Соборній, 12 – авт.]. Ступивши на декілька сходинок, які ведуть униз до підземелля, ми побачили людей, яких зачарувало слово Боже. Ми дозволили цій картинці захопити і нас: всіх віруючих людей священник зібрав посеред нижньої зали, вони були поважного віку. Ми побачили його попереду, він був одягнений у мантію з чудовими кольорами, яку можна побачити тільки на Сході, і яка може сховати навіть погану фігуру. Навпроти нього стояв співак – чудовий бас. Його цілющий голос наповнював всю кімнату і все було оповите його чарами. Повітря трохи задимлене. З урочистістю усі хрестяться, мінливо кланяються та стають на коліна, піймавши флюїди, які пливають у Божому храмі. Страх та жахття, що пережили люди, тут перетворюються у неймовірну атмосферу, в багатство, яке ми відчуваємо, про яке волаємо, квапимося його вхопити... А воно вже існує, воно тут, воно притаманне для людей Сходу, наша присутність лише завдає шкоди.

Ми тихенько вийшли, і наша розмова отримала мимоволі серйозний характер, і ми знову піймали себе на думці, що нам не потрібно поліпшувати світ, він досконалий і без нас.

Ми просто хотіли відпочити в останні години цього дня, який відчувається тільки тоді, коли ти дистанціюєшся від речей. Врешті, ми хотіли приємного вечора. Ми пережили події, які можливо більш зрушили цей світ, аніж нас. Хальдера відпустили, маленького Кайтеля відправили додому. Цайтцлер – наступник Шмунда.

Отже, ми пішли спокійно далі. Проїшли повз натовп, який рухався, та зупинилися біля Бугу, дозволивши йому пропливати повз нас. Повільно він щось мовив, повільно – але я маю час, Росія велика та її історія довга... Ми повернулися та підійшли знову ближче до «Савою». У зникаючому світлі дня всі дівчата виглядали значно краще, і коли б ми ще були тут з півроку, тоді вони мали б зовсім привабливий вигляд, а їхні фігури – «соняшникові стебла» – могли б сподобатись.

Потім ми зайшли в готель і очікували, що ж запропонує нам кухня. Ціну ми знали заздалегідь: десь 7 [грошова одиниця не вказана – авт.], взагалі не багато, коли за це щось отримаєш, так легко ми ще не віддавали свої гроші. Отже, розпочинаємо. «Матуся», так ми назвали кругленьку господиню, зробила нам комплімент і посадила в кутку, звідки було видно увесь заклад. Біля нас була барна стійка. Нас обслуговував Максим, який дуже вірний цьому закладу. Товстий, клишоногий із гарним настроєм нагадував мені Хайнріха-Джоржа з якогось фільму, обслуговував нас спокійно, уважно та добре, періодично жваво пропонував нам цигарки. Мій годинник показував 19:00, отут все й розпочалось. Спочатку подали «Закуску», російський [тут: місцевий – авт.] вид легких страв, який складається з фаршированих томатів, розрізаних яєць, ковбаси, холодної риби (різні види риби по 100 г.), хліб, масло (для чого?), пляшка горілки, та дружній світ, ...потім холодна риба, сорт невідомий, але гарний на смак.

Між тим нас вітала причепурена господиня: біля сорока [років – авт.], білявка, досить старанна у своїй справі, вона піклувалася про нас якнайкраще.

Заклад наповнювався офіцерами усіх рангів, тільки була відсутня гра на балалайці і тоді картинка відповідала б дамським уявленням. Тим часом меню йшло далі. Чи знаєте ви, що таке «борщ»? Ні? Тоді їдьте якомога швидше на Україну (кожна частина Сходу [тут: України – авт.]

.....
готує по-особливому цей смачний капустяний суп, треба тільки трохи додати сметани, тоді він смакує навіть найвибагливішому клієнту).

Тим часом горілка вже зробила свою справу, і все стало набагато краще. Перерва на цигарки із роздумами про єдину долю на війні, жорстокість, яка переросла у величезний бруд, а інших привела до поживної годівнички. Але про це треба дуже мовчати. А ми хочемо сьогодні водночас забути всю війну. Про це попіклувалася наступна страва: запечена курка із смаженою картоплею – це дуже смачно! Нарешті ми підійшли до десерту. Як? Ну, між горілкою та цигарками, де врешті-решт повинні були залишатися усі роздуми. Потім до столу подали диню та сливи, смакувало все добре, як і до цього. Потім принесли запечені яблука та морозиво, але не фабричне морозиво, а домашнє, зроблене з найкращих компонентів – яєць та вершків. Потім «матуся» особисто принесла мокко та два шматочки торта. Потрібно бути самому кондитером, щоб зрозуміти, який масляний крем є смачним, а він смакував також добре. Апетит ми ще мали, хоча голод давно вже вгамувався (ще під час закуски). Отже, вечір підійшов до завершення. Максим запропонував пару цигарок, «матуся» говорила незрозумілі слова, «maitre de plaisir» нарешті. Потім мила, маленька студентка принесла нам наші речі, і ми довірилися чудовій ночі з повним місяцем.

Зачинені радянські будівлі відблискують в мерехтливому місячному сяйві, вулиці вже пусті, і останній трамвай, як напівзламаний інструмент, але в той же час не побитий. Прогулюючись, пішли ми додому – о так, «додому», я маю на увазі ту будівлю, стару радянську спортивну школу, але, зрештою, з водою та централізованим опаленням – а це дещо! Будівля вифарбована у білий колір, і ми знаємо тільки те, що на нас чекає нічний вахтер.

Навіщо нам ці, нами ж створені проблеми, війна, яка зараз йде? Горілка допомогла нам про це трохи забути. Жінка та дитина більше, ніж за 1600 кілометрів, сидять та чекають, коли ж скінчиться війна.

Отак стираються межі... Знову кам'яна будівля поглинає нас, ми підіймаємося на дві сходинки наверх, забуваємо про наглядча, і зовсім нічого не знаємо, чи будуть нас допитувати у наступні 15 хвилин. І все ж таки, що таке Росія – більшовизм – проблема Сходу – вся війна, та що ж станеться із обома народами, коли Рейхстаг буде не нормальним, а амфітеатром із екстремальними правилами та лівими партіями.

Почав хазяйнувати алкоголь, хоча пляшка горілки не зробила миру, а два задоволені (на даний момент хоч трохи) офіцери ще не виграли війни.

«Klappern gehört zum Handwerk» [прислів'я дослівно – авт.] – «Балачки належать до основної роботи».

Цей текст, як бачимо, більше відповідає жанру щоденників. Адже тут автор висловлює думки й почуття насамперед «для себе», отож – повніше, відвертіше, відкриває власні рефлексії, намагається передати власну візію війни. З рядків чітко прочитуються дві змістові лінії: зарисовки міського життя Вінниці, яке справило особливе враження на автора, та внутрішні переживання й роздуми про війну, які пронизують наскрізь міські сюжети.

Для інтерпретації тексту, відчуття характерної для цього часу атмосфери міста, важливо уточнити деякі деталі міських локацій періоду окупації, що допоможуть підсилити інші джерела. Аналізуючи текст, найсильніші акценти розставлені на таких локаціях Вінниці, як німецьке військове кладовище, греко-католицький храм та готель «Савой».

Фактично з перших речень автор, говорячи про німецьке військове кладовище, велику кількість загиблих у боях за Вінницю в липні 1941 р. та під час епідемії у 1942 р., передає пригнічений настрій, та водночас висловлює необхідну офіційну позицію – «жертви були потрібні для спільної, великої справи», хоча крізь рядки прочитуються протилежні думки, які далі звучатимуть вголос. Водночас нам важливо зрозуміти точне місце розташування кладовища. Із контексту листа можемо припустити про можливих два варіанти: це німецьке військове кладовище, яке детально описане у спогадах В.Я. Кулікова [9, с. 260-261] та впізнаване зі світлин приватних архівів, що розміщувалося за «Воскресенською кладовищенською церквою» по Літинському (тепер Хмельницькому) шосе, ближче до базару «Каліча» (тепер до універмагу) [2; 11], або це інше військове кладовище, яке розміщувалося, за припущеннями С.Ванштейна та деяких інших дослідників, у самому парку відпочинку ім.М.Горького поблизу літнього театру [3, с. 19-22].

Емоційно найсильнішою у листі мені видається друга локація – храм. І хоч автор пише про «греко-католицький Божий храм», простеживши маршрут подорожніх, я схилилася до думки, що це, римо-католицький костел Пресвятої Діви Марії Ангельської (сьогодні по вул. Соборна, 12). З початком німецької окупації костел, пограбований і закритий радянською владою ще у 1931 році, відновив свою роботу й належав католицькій громаді міста. Чи міг автор помилитися у конфесійній приналежності храму? Зі спогадів старожилів відомо, що під час окупації службу в костелі вели військові капелани-католики з Угорщини та Словаччини. З письмових джерел стає відомо також, що за відсутності постійного ксьондза-«латинника» католицьких парафіян

.....
протягом двох років час від часу, обслуговував і український греко-католицький капелан Йосип Кладочний [6]. Саме Йосипа Кладочного, очевидно, й бачив під час служби Божої німецький офіцер Рудольф Шпор.

Отець Йосип Кладочний (Ієромонах Єфрем) був священиком Української греко-католицької церкви ще часів підпілля, а під час Другої світової війни деякий час був парохом греко-католицької і римо-католицької парафій у Києві, служив капеланом у дивізії СС «Галичина», тісно співпрацював з ОУН. Й.Кладочний був також секретарем митрополита УГКЦ Андрея Шептицького і на його прохання з'ясував, «як живуть українців на окупованих землях». Протягом року з грудня 1941 р. він періодично, дорогою зі Львова до Києва, зупинявся на кілька тижнів у Вінниці, де й служив у костелі, про що й сам доповідає митрополиту в листах, дуже детально описуючи релігійну ситуацію у Вінниці, настрої міщан та позицію окупаційної влади щодо церковних справ і не тільки. Так, в одному з листів, от. Й. Кладочний повідомляє, що місцеві парафіяни римо-католики не знають польської і їм сподобався український священик-уніат: «Від місцевих латинників ходила делегація до місцевого міського писаря з проханням дозволити мені вільно служити. ...Штатгауптман поставився до прохання позитивно, однак мої дії не сподобались угорським капеланам. ...Взагалі, угорські капелани систематично обслуговують латинські костели на Вінниччині. Готують їх до приходу латинників-поляків. Вони почали тут з'являтися з Волині» [8]. Релігійна ситуація у Вінниці періоду окупації є темою окремого студіювання, і у цій статті є лише фрагментом сторінок повсякденного життя окупованого міста.

Ще одна вінницька локація, яка отримала найдетальніший опис і особливу характеристику – готель «Савой». Окрім детального меню, увага дослідника зосереджується на поведінці персоналу готелю, ресторану, яке, як бачимо, дуже ретельно і добросовісно ставиться до своїх професійних обов'язків, обслуговуючи представників німецької окупаційної влади. Як можемо інтерпретувати їх поведінку? Це приклад «побутового колабораціонізму» чи стратегія виживання вінничан в умовах нового окупаційного режиму? Ряд сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників бачать досить складну проблему українського колабораціонізму комплексно, виокремлюючи його політичний, господарсько-економічний та побутовий фактори [10, с.176-178]. Варто зауважувати, що населення Вінниці на першому етапі окупації добровільно чи добровільно-вимушено співпрацювало з окупаційною владою. По-перше, це було підсилено негативним досвідом радянської дійсності, і демонструвало спротив десятилітньому більшовицькому терору та геноциду українців. По-друге, у прихильному ставленні до німецьких окупантів відіграли роль і стереотипні уявлення місцевого населення про менталітет німців, як справедливої, пунктуальної, раціональної, дружньої до українців нації. По-третє, побутовий колабораціонізм вінничан на другому етапі окупації був продиктований страхом через знищення вінницьких євреїв, які пророкували: «Нами розчиняють, а вами замісять» [7]. Для запобігання такому ж сценарію для інших вінничан колабораціонізм став своєрідною стратегією виживання в умовах окупації.

Отож, проаналізувавши лише деякі теми, які є характеристиками окупованого міста та його громадян, можемо зауважити на важливості й науковій цінності джерел особового походження, що належать конкретним авторам, відображають безпосереднє сприйняття ними навколишнього світу, історичних подій і явищ. У них закладена своєрідна інформація соціально-психологічного рівня, використання якої дає змогу історикові більш докладно й колоритно відтворити окремі події у Вінниці, характерні риси міського культурного ландшафту, особливості настроїв місцевих жителів означеного періоду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. «Гімн Вінниці» (копія). Оригінал листа (машинопис) зберігається в особистому сімейному архіві Йоханнеса Шпора, 1982 р.н., жителя м.Любек (Німеччина).
2. R-Німецькі могили біля Воскресенського храму на Літинському (нині - Хмельницькому) шосе. Зима 1941 року. URL: <https://reibert.info/threads/vinnica-vo-vremja-vojny.154288/page-4> №82; <https://reibert.info/threads/vinnica-vo-vremja-vojny.154288/page-7> №158.
3. Ванштейн С. Вінниця отражаемая и не отображаемая. Кольн, 2017. 304 с.
4. Відомості, зібрані автором під час листування з істориком та журналістом Йоханнесом Шпором (Spohr, Johannes, 1982, Lübeck).
5. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця, 2003. 344 с.
6. Електронний архів українського визвольного руху. Лист Йосифа Кладочного до митрополита Андрея Шептицького про релігійну ситуацію в Вінниці за 30.12.1941 р. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/24574/>

7.Електронний архів українського визвольного руху. Письмо Кладочного Йосифа к митрополиту Андрею Шептицькому об релігійнозній ситуації в Винниці за 13.12.1941 года. URL:<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/24552/>

8.Електронний архів українського визвольного руху. Письмо Кладочного Йосифа к митрополиту Андрею Шептицькому об релігійнозній ситуації в Винниці за 03.01.1942 года. URL:<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/24553/>

9.Куликов В. Я. Оккупация Винницы (18.07.1941–20.03.1944): свидетельство очевидца. К. 2012. 384 с.

10.Кучер В., Потильчак О. Україна 1941-1944: трагедія народу за фасадом Священної війни. К. 2011. 368 с.

11.Фото из архива Г. Гоффмана. Немецкое кладбище 1942 г. URL: <https://reibert.info/threads/vinnica-vo-vremja-vojni.154288/page-8> №195

12.Центр досліджень визвольного руху. Щоденники та листи очевидців Другої світової війни з Архіву СБУ опублікували онлайн. URL: <http://www.cdvr.org.ua/content/>

Ирина Батырева

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, кандидат исторических наук, старший преподаватель (Украина)

Некоторые страницы из жизни оккупированной Винницы в письмах и воспоминаниях очевидцев (1941-1944 гг.)

Аннотация. В статье предлагается интерпретация некоторых источников личного происхождения, которые являются ценными для изучения проявлений повседневной жизни, настроений и чувств различных категорий местного и неместного населения, представителей вооруженных сил Вермахта и нацистского оккупационного режима в г. Винница периода 1941-1944 годов.

Ключевые слова: источники личного происхождения, письма, оккупация, бытовой коллаборационизм, религиозная ситуация; немецкое военное кладбище, народный парк, отель «Савой», река Южный Буг, «Гимн Виннице».

ABSTRACT

Iryna Batoryieva

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky, PhD (History), Senior Lecturer (Ukraine)

Some pages from the life of occupied Vinnitsia in the letters and memoirs of eyewitnesses (1941-1944)

The sources of personal origin, in particular letters, diaries, memories play an important role among various types of historical sources. Firstly, these sources provide certain information about the socio-psychological level. Secondly, materials of personal origin often contain information which are not available in other sources. On the other hand, these sources are not deprived of subjectivity in the assessment of historical facts, social phenomena. Therefore, their value increases when they are used in combination with other types of sources.

Ukraine had the smallest number of sources of personal origin devoted to the life of different social strata of the population in the zone of German occupation in comparison with another topics of the Second World War period. As a result, the author analyzes and interprets certain sources of personal origin that are valuable in order to study the manifestations of everyday life, sentiments and feelings of various categories of the local population, as well as representatives of the Wehrmacht Armed Forces and the Nazi occupation regime in Vinnitsia city during the period 1941-1944.

The basis of this research is a letter from the German officer, entitled "Anthem of Vinnitsia" (in Ukrainian translation) published here for the first time. The author of the letter was Rudolf Spohr (born 1914, Erfurt, Germany). During the Second World War, Rudolph Spohr served as an Ordonnanzoffizier in the Office of Operations at the highest command of the Army of the Wehrmacht. He lived in Zhytomyr in September 1941 and in Vinnitsia from July 13 to September 26 in 1942.

This source is very valuable due to the fact that it belongs to a particular author, so it reflects the immediate perception of the surrounding world, historical events and phenomena. Moreover, he was the representative of the German Armed Forces. Along with other sources of domestic and foreign

origin, this letter will help to create a complete view of “everyday life», feelings and mood of different categories of the population of the occupied Ukrainian city.

Key words: sources of personal origin, letters, occupation, everyday collaboration, religious situation; German military cemetery, folk park, Savoy Hotel, the Pivdennyi Buh River, “Anthem of Vinnytsia».

REFERENCES:

- 1.«Himn Vinnytsi» (kopiia). Oryhinal lysta (mashynopys) zberihaietsia v osobystomu simeinomu arkhivi Yokhannesa Shpora, 1982 r.n., zhytelia m.Liubek (Nimechchyna).
- 2.R-Nimetski mohyly bilia Voskresenskoho khramu na Litynskomu (nyni - Khmelnytskomu) shose. Zyma 1941 roku. URL: <https://reibert.info/threads/vinnica-vo-vremja-voyny.154288/page-4> №82; <https://reibert.info/threads/vinnica-vo-vremja-voyny.154288/page-7> №158.
- 3.Vanshtein S.Vynnytsa otrazhaemaia y ne otobrazhaemaia. Koln, 2017. 304 s.
- 4.Vidomosti, zibrani avtorom pid chas lystuvannia z istorykom ta zhurnalystom Yokhannesom Shporom (Spohr, Johannes, 1982, Lübeck).
- 5.Halchak S.D. «Skhidni robitnyky» z Podillia u Tretomu reikhu: deportatsiia, natsystska katorha, opir ponevoliuvacham. Vinnytsia. 2003. 344 s.
- 6.Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu. Lyst Yosyfa Kladochnoho do mytropolyta Andreia Sheptytskoho pro relihiinu sytuatsiiu v Vinnytsi za 30.12.1941 r. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/24574/>
- 7.Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu. Pysmo Kladochnoho Yosyfa k mytropolytu Andreiu Sheptytskomu ob relyhyoznoi sytuatsyy v Vynnytse za 13.12.1941 hoda. URL:<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/24552/>
- 8.Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu. Pysmo Kladochnoho Yosyfa k mytropolytu Andreiu Sheptytskomu ob relyhyoznoi sytuatsyy v Vynnytse za 03.01.1942 hoda. URL:<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/24553/>
- 9.Kulykov V. Ya. Okkupatsyia Vynnytsy (18.07.1941–20.03.1944): svydetelstvo ochevydtsa. K. 2012. 384 s.
- 10.Kucher V., Potylchak O. Ukraina 1941-1944: trahediia narodu za fasadom Sviashchennoi viiny. K. 2011. 368 s.
- 11.Foto yz arkhyyva H. Hoffmana. Nemetskoe kladbyshche 1942 h. URL: <https://reibert.info/threads/vinnica-vo-vremja-voyny.154288/page-8> №195
- 12.Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu. Shchodennyky ta lysty ochevydtsiv Druhoi svitovoi viiny z Arkhivu SBU opublikuvaly onlain. URL: <http://www.cdvr.org.ua/content/>

Статтю подано до редколегії 9.02.2018 р.

УДК 930.1: 94(477)(045)

Микола Стопчак

Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
доктор історичних наук, професор (Україна)

**Діяльність більшовицької влади по розкладу інтернованої Армії УНР
в українській зарубіжній історіографії**

Анотація. У статті комплексно проаналізовано історіографічний доробок українських зарубіжних істориків щодо методів та способів, які використовувалися спецслужбами радянської влади з метою дезорганізації та розкладу Армії УНР, інтернованої протягом 1921–1924 рр. у польських та румунських таборах. Охарактеризовані методологічні підходи української зарубіжної історіографії до висвітлення цієї теми. З’ясовано, що через партійну заангажованість багатьох діаспорних істориків, низка аспектів цієї проблеми виявилася недостатньо вивченою, а деякі з них взагалі опинилися поза увагою дослідників. Виділено коло проблем, що потребують подальшого вивчення та наукової інтерпретації.

Ключові слова: українська зарубіжна історіографія, історіографічний процес, інтернована Армія УНР, українська військова еміграція, репатріація, радянські спецслужби.

Перебування у польських та румунських таборах для інтернованих протягом 1921–1924 рр. 40-тисячної армії УНР було надзвичайно дражливим чинником для більшовицької